

MİKRO-İKTİDARIN BİR FİZİĞİ: HAPİSHANE

Arş. Gör. Abdurrahman SAYGILI

GİRİŞ

Modernite'nin temelini yaratıcı biçimde yıkmak olduğu kabul edilir. Modern devlet, modern öncesi öncüllerinden farklı olarak gündelik hayatın içerisinde kadar girebilen ve gündelik hayatı biçimlendirebilen devlettir. Yönetiş kurallarıyla modern devlet öznelerin ve yurttaşların hayatlarına müdahale edebilmektedir. Biçimselleşme, dünyayı yeniden yorumlamak ve yönetilebilirliği artırmak kaygısı ile dünyayı oluşturan öğeleri yeniden sınıflamanın bir yoludur¹. Bu yol, daima sınıflandırıcıdır ve indirgeyici bir süreç olarak, gerçekliği tayin edici niteliklere indirgeyerek kavranır kılar. Kısaca muktedir kılıcıdır². Muktedir kılmayı da kurumlar aracılığı ile yapmaktadır. Çünkü kurumların bireyleri yeniden ve daima şekillendirici özellikleri vardır³. Kurumlar, bizim yaşadığımız zamandan önce kurulmuş olabilirler, ancak bir insan eylemi ile yaratılıp, tekrar tekrar yaratıldıkları için varlıklarını idame ettirirler. Kısaca onlar “alışkanlık haline gelmiş pratikler”dir⁴. Şu halde üç tip kurumdan söz edilebilir: Maddi tahsisat kurumları, buyurgan iktidar (tahakküm) kurumları ve anlamlandırma kurumları⁵.

İşte buyurgan iktidar kurumlarından özel birisi olan hapisaneler alışkanlık haline gelmiş pratiklerin görüldüğü yerlerdir. Nedense resmi söylemde bugüne kadar madalyonun tek yüzü gösterilmiştir. Oysa madalyonun eşyanın tabiatı gereği iki yüzü vardır. Ve bu iki yüzden birisi bir

---

¹ Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*, Çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yay., İstanbul 1999, s.55.

² *Ibid.*, s. 57.

³ *Ibid.*, s. 46.

⁴ *Ibid.*, s. 45.

⁵ Geniş açıklama için bkz. Wagner, *Modernliğin...*, s. 48.

yönden bakıldığında daima karanlıkta kalmaktadır. O halde yapılması gereken karanlık yüzün de nasıl görüldüğünü ortaya çıkarmaktır.

I. HUKUKSAL UYGULAMA VE PROSEDÜR BİÇİMLERİ

Eski Cermen hukukunda, kamusal dava olmadığı için ceza davası açılması; ortada bir haksızlık olması, bir kişinin haksızlığa uğradığını ileri sürmesi ya da kurban olduğunu göstermesi ve bu iddiada bulunan kişinin hasmını belirlemesi şartlarına bağlıydı. Cezai kovuşturmada otoriteyi temsil eden hiç kimsenin müdahalesi olmazdı⁶. Cermen hukukunda 'hukuk' savaşının ritüel biçimi şeklinde uygulanmaktaydı. Bu yüzden de uzlaşmaya varılması imkanı ritüel boyunca mümkündü. Eğer taraflar uzlaşma yoluna varma konusunda anlaşılırsa bir hakeme başvurarak tazminatın belirlenmesi istenirdi⁷. Cermen hukukundaki bu usul feodal dönemde de aynı özellikleri gösteriyordu, yani sınama sistemi uygulanıyordu. Sınama sistemine iki kişi arasında anlaşmazlık olduğunda başvuruluyor; kişi ya sınamayı kabul ediyor ya da reddediyordu. Ancak bu kişi sınamayı reddederse davayı peşinen kaybetmiş oluyordu. Dolayısıyla sınama usulünde her zaman bir kazanan bir de kaybeden vardı. Bundan çıkarılabilecek sonuç, feodal hukukta *hüküm* diye bir şeyin olmadığı ve bilinmediğidir. Çünkü hükmün oluşması için üçüncü kişi tarafından yapılan bir bildirim olması gerekir. Oysa bu sistemde sadece iki kişi vardır: İtham edilen ve itham eden. Otoritenin doğrudan müdahalesi olmadığı için süreç otomatik işler. Otomatik işleyen mekanizma *hakikat* aramaktan çok güçlü olanın kim olduğunu tespit etmeyi amaçlar. Aslında sistemin tam olarak amaçladığı hakikatin daima gücünün söylediği şey olduğunun doğrulanmasıdır⁸.

İşte bu sistem 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyıl boyunca yavaş yavaş yok olur. Artık yeni hukuksal uygulama ve prosedür biçimleri keşfedilmiştir. Bu keşiflerden birisi de soruşturmadır. Soruşturma bilginin belirli bir biçimi olarak görülebilir. Uygulandığı dönem Karolenj İmparatorluğunun egemen olduğu döneme tekabül eder. Soruşturma usulü tamamı ritüelleşmiş, kurallara bağlıdır. Kısaca şöyle işlemekteydi: Bir uyuşmazlık çıktığında iktidarı temsil eden kişiler tarafından bir uyuşmazlık çıktığında hukuku töreyi bilmeye uygun kişiler çağrılıyor ve bu kişiler bir araya getirilerek hakikati söyleyeceklerine dair yemin ettiriliyorlardı⁹. Daha sonra da bu kişiler kendi aralarında tartışıyor ve hangi karara vardıkları onlara soruluyordu. Böylece hakikate ulaşıldığı varsayılıyordu. Bu usul Karolenj

⁶ Michel Foucault, "Hakikat ve Hukuksal Biçimler", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev.İ. Ergüden/F.Keskin, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., 1. Baskı, İstanbul 2000, s. 200.

⁷ *Ibid.*, s. 201.

⁸ *Ibid.*, s. 202-205.

⁹ *Ibid.*, s. 210; Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 329.

İmparatorluğu çöktükten sonra İngiltere Kralı Fatih William tarafından kullanılmaya devam edildi. William'ın bu usulü kullanma sebebi, İngiltere'yi işgal eden Norman işgalcilerinin sebep olduğu itilafları gidermek ve yeni Norman nüfus ile eski Anglo-Sakson nüfusu bütünleştirmektir. Usulün en büyük özelliği, işkence metodunu kullanmamasıydı¹⁰.

Soruşturma usulü iki köken üzerinde teşkil ediyordu. Bunlardan biri idari, diğeri ise dinsel bir kökendi¹¹. Soruşturma usulü hukuksal bir teknikten çok idari bir teknik olarak görülebilir. Ancak idari teknik nitelendirilmesi 13. yüzyıldan sonra yerini hukuksal pratiğe bırakacaktı.

Daha sonra gelişecek bu usul sına usulünü ortadan kaldırmıştı. Fakat tek bir istisna ile: önceleri bu usulde görülmeyen işkence, sınamadan devralmıştı¹².

II. ESKİ BİR CEZALANDIRMA TARZI OLAN AZAP ÇEKTİRME"İN KALKMASININ BİR SONUCU: DÖNÜŞÜM

Gözetleme ve denetleme kurumu olarak ilk hapisane 1596 yılında Amsterdam'da açılan Rasphuis'tir¹³. Aslında bu tarih hapisane hakkında bir veri tabanı sağlamaktadır. Öyleyse verilen yıl hapisanenin tam da modern devlete ait bir kurum olduğunun ispatı için yeterli bir veridir. Şu halde hapisane kurumu modern devlet içinde ortaya çıkan ve gelişen bir kurumdur¹⁴. Ancak böyle bir tespit, bu kurum ortaya çıkmadan önce cezalandırmanın ne şekilde işlemekte olduğunu irdelemenin gereksiz olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. O halde modern bir kurum olarak hapisanelerin ortaya çıkmasından önce cezalandırma mekanizmasının ne şekilde işlediği incelenmelidir.

Modern devletin modern bir kurumu olan hapisane pratiğinden önce cezalandırma; *suçlu* damgasını yiyen bir kişinin çeşitli işkencelerle halka

¹⁰ Foucault, *Hakikat...*, s. 211.

¹¹ *Ibid*, s. 213.

¹² *Ibid*, s. 216; Soruşturma usulünde işkence bir idari pratik olarak önceleri uygulanmıyordu. İşkence daha sonra uygulanmaya başlandı.

¹³ Foucault, *Hapisanenin...* s. 189; farklı bir tarih için bkz. Ergin.Cinmen, "Tecrit Politikası, F tipi Cezaevi ve Tutukevi", **Birikim Dergisi**, S. 136. s. 63'de tarih 1588 olarak verilmiştir; ayrıca daha farklı tarihler için: Sulhi Dönmezci/Sahir Erman, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Hükümler**, C. II, Beta Yay., İstanbul 1997, s. 621-622; **Encyclopedia Britannica** V. 14, The University of Chicago, p. 1098; Ümit Koşan, **Sessiz Ölüm Tabutluklar, Beyin Yıkama ve Tecrit Hücreleri**, Belge Yay. İnsan Hakları Dizisi, İstanbul 2000, s. 14.

¹⁴ Işık Ergüden, "Örnek Bir Şiddet Mekânı: Hapisaneler", **Cogito Düşünce Dergisi: Şiddet**, S. 6-7, Yaptı Kredi Yay., 4. Baskı, İstanbul 2001, s. 110.

açık yerlerde idam edilmesi şeklinde işlemekteydi¹⁵. O dönemde fiillerin, niteliklerine bakılmaksızın, çoğunun cezası ölümdü ve yine bu idamların ön koşulu işkenceydi. Demek ki ceza sisteminin nesnesi fiziki beden olmaktaydı. İdamların o dönemde kendine has bir özelliği daha vardı: İnfazlar halkın toplandığı büyük alanlarda yapılıyordu. Bunun anlamı halkın da infaz sürecine katılmasıdır. Böylece halk idam edilen kişi ile birebir diyaloga giriyor, idamı yönlendiriyordu. Ceza bir şenlik, tören havasında infaz ediliyordu. Halk bazen idam edilen kişiyi yuhalıyor bazen de onun lehine tezahüratta bulunuyordu¹⁶. Acaba bu dönemde *suçluya* niçin azap çektiriliyordu? Soru şöyle de sorulabilir mi: azap çektirmek salt insanların hayal güçlerinin barbarlık ve gaddarlık haline gelmesi midir? Sorunun cevabı evet olacaksa azap çektirme bir kural ve vahşi bir işlem şeklinde anlaşılacaktır. Ancak böyle bir açıklamanın doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü azap çektirme uygulandığı döneme ait bir tekniktir ve değerlendirilebilen, kıyaslanabilen, hiyerarşik hale getirilebilen belli bir miktarda acı üretimidir. Görkemli oluşu onun sanatmış gibi uygulanmasının bir ispatıdır. Usul ayrıntılı şekilde tasarlanmıştır. Hangi kırbaç darbesi ne şekilde ve ne kadar aralıklarla kurbanı indirilecek, azap hangi sırayı izleyerek sona erecek; tüm bunlar hesaplanmış ve önceden belirlenmiştir. Azap çektirmenin aşırılıklar içinde gerçekleşmesi olgusu doğruysa da ona içkin olan asıl gerçek, bir iktidar ekonomisinin var olmasıdır¹⁷.

Ancak zamanla bu seyirlik unsur, işkence suç ile çektirilen ceza arasındaki orantısızlık yüzünden, olumsuz bir hale geldi. Halkın daha önce azap çektirilmesindeki yönlendirici rolü, *suçlu* lehine acıma duygusuna dönüştü¹⁸. Ayrıca bu azap çektirme törenleri mahkumun taşkınlığına da olanak vermekteydi. Çünkü öleceğini bilen mahkum bunun verdiği öfke ve cesaretle ağzına geleni söyleyebiliyor ve seyircilerden de destek alabiliyordu¹⁹. Dolayısıyla bu teknik artık iktidarın işine gelmemekteydi. İktidarın asıl amacı, suçlunun maruz kaldığı işkence sonucu suçunun haklılığını ilân ederek kendi cezasını kendisinin onaylamasıydı²⁰. Fakat *suçlunun* ölümün arkasına sığınarak ağzına geleni haykırmasıyla iktidarın oyunu bozulmuş olmaktadır. O halde iktidarın yapması gereken infazın şeklini değiştirerek amacın devamını sağlamaktı. Bu dönüşümün nesnesi ise bedenın tutuklanması oldu²¹. Artık azap çektirme kalkmalı ya da daha doğru

¹⁵ Michel. Foucault "Büyük Kapatılma". **Büyük Kapatılma**. Michel Foucault. Çev: I. Ergüden/F.Keskin, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 219; Foucault, Hapishanenin .... s. 38-47.

¹⁶ Foucault, Hapishanenin.... s. 71-121; Antony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel/Cemal Güzel, Ayraç Yay., Ankara 2000, s. 198.

¹⁷ Foucault, Hapishanenin.... s. 73-75.

¹⁸ **Ibid**, s. 112-113; Giddens, **Sosyoloji**, s. 198.

¹⁹ Foucault, Hapishanenin.... s. 109.

²⁰ **Ibid**, s. 116.

²¹ **Ibid**, s. 42.

bir ifade ile bu usul dönüşmeliydi. Böylece ceza seyirlik unsur olmaktan çıktı; yeni bir usul haline geldi. Bu yeni usulde cezalandırma, ceza sürecinin en gizli parçası olma eğilimine yönelecektir. Şiddet bir tiyatro şeklinde değil, bürokrasi içinde gizli olarak uygulanacaktır²².

Ancak ceza-beden ilişkisi azap çektirmedeki ilişkiden çok farklı bir niteliğe sahiptir. Beden artık amaç değil araç/aracı durumuna getirilmiştir. Cezalandırma hakları askıya alan bir şekle bürünmüştür. Kişi hem bir hak hem de bir mülkiyet olarak kabul edilen özgürlüğünden mahrum bırakılmıştır. Seyir ortadan kalkmış acı iptal edilmiştir²³.

Dönüşüm sadece ceza çektirme şeklinde yaşanmamış; cezayı infaz edenler de değişmiştir. Celladın yerini teknisyenlerden oluşan bir topluluk almıştır: Gözetmenler, doktorlar, papazlar, psikologlar vb²⁴.

III. BİR KARŞI ÇIKIŞ: HAPİSHANELER YETERİNCE CEZALANDIRMAMAKTADIR

Hapishanenin 18'inci yüzyılın sonları ve 19'uncu yüzyılın başlarında bir kurum olarak ortaya çıkışıyla bu ceza çektirme şekline karşı itirazlar ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki bir mahkum suç işleyerek içindeki kötülüğü dışa vurmuştur. Öyleyse o diğer insanlardan farklı olarak daha fazla acı çekmelidir. Adil olan da budur. Ancak o hapsedildiğinde daha az aç kalır, daha az üşür kısacası acı çekme oranı azalır. Hapishane mahkuma yeterince acı vermemektedir²⁵. Mahkum tehlikeli birisidir ki o toplumsal sözleşmeyi bozmuş, toplumun kurallarını bile hiçe saymıştır. Buna rağmen mahkum hapishane gibi bir ceza ile ödüllendirilmektedir. Oysa suçun cezasının özü acı çektirme, ödetme olmalıdır²⁶.

Aslında bu karşı çıkışlar bir gerçeği tekrar hatırlatmaktadır. Modern ceza mekanizmasında *azap çektirme* hâlâ devam etmektedir. Ancak üstü örtülmüş, yani gizlenmiştir. Modern ceza sisteminde cezaların sertliğinin hafiflemesi doğruysa da kesin olan bir şey varsa o da: "Amacın Değişikliği"dir²⁷.

---

²² *Ibid.*, s. 40-41.

²³ *Ibid.*, s. 43.

²⁴ *Ibid.*, s. 43-44.

²⁵ *Ibid.*, s. 50.

²⁶ Foucault, *Büyük...*, s. 223 ve 233-234.

²⁷ Foucault, *Hapishanenin...*, s. 50.

IV. AMACI DEĞİŞEN CEZANIN BEDEN YERİNE İKAME ETTİĞİ NESNE: RUH-SUÇ

Cezanın amacının değiştiği iddiası doğrusa o halde bedenin ikame nesnesinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu ikame nesnesini Mably formüle etmiştir: “*Ceza bedenden çok ruha yönelik olmalıdır*”²⁸.

Bu iddiayı hemen kabul etmek, cezaların sadece bir yönünü göstermek anlamına gelir. Oysa ceza hem bedene hem de ruha yöneliktir. Ancak bu tespit yine de çok şey anlatmaktadır: daha önce hiç yönelmemiş bir nesnenin ortaya çıkışını.

Foucault'nun deyişiyle:

*“Suçlar ve kabahatler adı altında hep yasa tarafından tanımlanmış hukuki nesnelere yargılanmaktadır; ama aynı zamanda tutkular, iç güdüler, anormallikler, sakatlıklar uyumsuzluklar, ortam ve kalıtımın etkileri de yargılanmaktadır; ırza geçmeler, ama aynı zamanda cinsel uyumsuzluklar da yargılanmaktadır (...) Şöyle söylenecektir: yargılananlar bunlar değildir; eğer bunlar anılıyorsa, bunun nedeni yargılaması gereken olayları açıklayabilmek ve öznenin iradesinin suç içinde ne denli yer tuttuğunu belirleyebilmektir. Bu cevap yetersizdir. Çünkü yargılar ve cezalandırılanlar bal gibi onlardır, neden unsurlarının; arkasında yer alan bu gölgelerdir”*²⁹.

İşte böylece cezalandırma ötekine yönelir. Çünkü mahkum kendisini öteki'nde tanıyacaktır. Eğer mahkum ötekini yitirirse artık kendisini kontrol edemeyecektir³⁰. Şu halde mekânsal ayırma (hapsetme) iletişimi yasaklayarak veya askıya alarak yabancılaşmayı sağlamaya çalışır. Yabancılaşma ana işlevi oluşturur. Yabancılaşma ile ötekinin görüşü indirgenir, zayıflar ve hatta bastırılır³¹. Bunun en somut örneği Kaliforniya'daki *Pelican Bay* hapishanesidir. Pelican Bay hapishanesi Los Angeles Times gazetesinin haberine göre, baştan başa otomatik olan ve mahkumların ne gardiyanlarla ne de öteki mahkumlarla neredeyse hiç yüz yüze gelme olanağı tanımayan bir sanat harikasıdır³². Bauman Pelican Bay'ı şöyle anlatıyor:

“Mahkumlar zamanlarının çoğunu “kalın beton bloklar ve çelikten yapılmış penceresiz hücrelerde geçiriyor (...) Hapishane atölyelerinde

²⁸ MABLY G.de. *De la legislation*, 1789, c. IX, p. 326'dan aktaran Foucault, Hapishanenin..., s. 51.

²⁹ *Ibid.*, s. 52.

³⁰ Cem Kaptanoğlu. "Panopticon'dan F tipine Tecrit". *Birikim Dergisi, Hapishaneler: Zuladaki Resmimiz*, S. 136, s. 34.

³¹ Zygmunt Bauman. *Küreselleşme Toplumsal Sonuçlarını*. Çev. Abdullah Yılmaz. Ayrıntı Yay., İstanbul 1999, s. 121.

³² *Ibid.*, s. 122.

çalışmıyorlar; havalandırma yok ve öteki mahkumların arasına karışmıyorlar". Gardiyanlar bile 'camla kaplı kontrol noktalarında kilifli halde duruyor ve mahkumlarla bir konuşma sistemi yoluyla iletişim kuruyorlar' ve mahkumların gözüne, çok nadiren görünüyorlar"³³.

Pelican Bay'da mahkumlar o kadar yalıtılmıştır ki onların orada ne yaptıkları kimsenin umurunda değildir. Önemli olan onların oradaki varlıklarıdır. Bu hapisane dışlanmışlık itkisini vermek için tasarlanmıştır. Yani teknik hareketsizleştirme³⁴.

Pelican Bay ne ilk ne de tek hareketsizlik mekanıdır. Mimarileri farklı olsa da tüm hapisanelerde ortak bir özelliktir bu. Almanya'da terörist bir örgüt üyesi olan Birgit Hogefeld isimli bir tutuklu yazdığı bir mektupta cezanın ruha yönelik amacını şöyle tasvir ediyor:

"Tecrit insanlarda, (tutsakta), başka insanlarla hiçbir zaman birlikte olamayacaksınız, sadece kendinle yalnız kalacaksınız etkisini uyandıran bir olgudur. Örneğin insanlar, ruh halini ve duygularını ancak başka insanlarla birlikte gerçekleştirebilirler, kendini insan olarak ifade edebilmen için, yanında bir başka insanın olmasına ihtiyacın var (...) [K]eyfin yerinde mi, üzüntülü müsün, kızgın mısın, bunlarla hiçbir yere varamazsın, yani bunlarla yaşayamazsın demektir. Bu, yaşanan her şeyin içinde kalması anlamını taşır. Sen, kendi içine hapsedilmişsin ve böyle kalacaksın (...) Tecrit etkisi uzun zamana yedirilen bir işkencedir. Fiziksel semptomlar hemen ortaya çıkmamaktadır"³⁵

V. DÖNÜŞÜM: BİR DUYARLILIK İFADESİ Mİ?

"(...) [C]eza müessesesinin güttüğü amaç, ne insan vücudunu didikleyp tazip etmek, ne de artık bir kere işlenmiş olan bir suçu tamir ve ıslâh etmek olamaz. Acaba taassup ve hiddetin kullandığı, yahut bunlar ve zâlimlerin alçakça başvurdukları usul ve vasıtalar işe yarayabilecek midir? İşkence altında ezilen bir bedbahtın haykırıları, artık geri gelmeyecek bir mazide işlediği cürümünü ıslah edebilecek midir? (...) Binaenaleyh cürüm ile ceza

³³ Ibid., s. 123.

³⁴ Ibid., s. 128.

³⁵ Ein ganz normales Verfahren; Birgit Hogefeld nakleden Koşan, Sessiz...s. 24; Durum Türkiye'de de farklı değildir. Adalet Bakanlığının Cezaevi İdaresi El Kitabı isimli yayınında şu saptamalar çok ilginçtir: "Teröristler birbirleriyle haberleşmemelidir. Çünkü terörist haberleşmediği zaman sudan çıkmış balık gibi olur. Başka bir ifadeyle teröristi ruhen ve fikir bakımından besleyen kaynaklar kesip kurutulunca, onun devrimci yıkıcı yanı ölür. İşte bu ihtiyaçtandır ki teröristler çevreleri ile, dünya ile, yandaşı örgütlerle haberleşmek için bütün dünyada çırpınıp dururlar". İŞLEGEN Y., "Hücre tipi cezaevi uygulaması ve karşı çıkış noktaları", **Toplum ve Hekim**, Cilt 12, sayı: 81, Eylül-Ekim 1997, s. 45-47'den nakleden: Kaptanoğlu, Panoptikondan...s. 36.

arasında bulunması gereken âdilane nispete uygun cezaları tatbik etmelidir. Böylece cezalar mücrimin uzviyeti en az tahripkâr oldukları halde, beşer zihinlerinde en kuvvetli ve en devamlı tesiri icra eyerler”³⁶.

İdeal olan ceza, ona sebep olan suça göre daha belli, açık belki de şeffaf olmalıdır. Eğer ceza böyle bir niteliğe sahip olursa, onu izleyen kişi ve suç işlemeyi tasavvur eden kişi için daima hatırlanacaktır. Aslında bu olgu bir avantajlar dizisi yaratacaktır. Hem suç ile ceza arasında bir bağlantı kurulmuş olacak hem de ikisi arasında bir orantı hesaplanabilecektir. Ayrıca ceza suçun sanki doğal biçimi gibi gösterilerek iktidarın uyguladığı keyfi iktidar gizlenmiş olacaktır³⁷.

Dönemin en büyük ıslahatçılarından birisi olan Beccaria'nın ağzından söylenenlerden hareket ederek nasıl bir sonuca ulaşılır? Daha açık söylenecek olunursa, azap çektirmenin ortadan kalkması, bireylerin bedenleri üzerinde eski dönemde görülen ceza uygulamalarının artık görülmemesi; açıkça amacın değişikliğini bir ıslahat hareketi bir duyarlılık olarak algılamak tam olarak gereği yansıtmak anlamına gelir mi?

Soruların cevaplarını verebilmek için ıslahatçı hareketin tanımladığı ceza yasası teorisinin incelenmesi gerekir. O halde bu ceza yasası hangi ilkelerden oluşmaktadır?

Ceza yasası üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. Şöyle ki; ilk ilkeye göre suçun ahlak ya da dinle bir ilgisi yoktur. Suçtan bahsedebilmek için bir yasanın varolması ve formüle edilmiş olması gerekir. Yani suçun öncülü, yasanın varlığıdır. Ceza verilebilmesi için yasada ileride kınanacak davranışların suç olarak gösterilmesi şarttır. İkinci ilke ise, siyasi iktidar tarafından formüle edilmiş yasaların tamamen ahlaki ya da dinsel yasalardan sıyrılmış olması gerektiğine işaret eder. Son ilke, her iki ilkenin bir sonucudur: Suç, açık ve basit bir şekilde tanımlanmalıdır. Çünkü o toplumsal bir zarardır; günah ve hatadan çok farklı bir niteliğe sahiptir³⁸.

Bu durumda, suç topluma verilen bir zarar, suçlu da toplumun bir düşmanıysa ceza yasası nasıl bir tepki göstermeliydi ki toplumdaki bir karışıklığı telafi etsin. Ceza yasası düşmanın topluma verdiği zamanı silemiyorsa o halde bunun tekrarlanmasını önlemeliydi.

Ancak ıslahatçılar böyle bir cezayı 18'inci yüzyılda henüz tam olarak keşfedememişlerdi. Oysa 19'uncu yüzyılda bu ortaya çıkacaktı hem de teorik bir gereği olmadan, fiili bir kurum olarak: Hapishane, hapsedme.

³⁶ Beccaria, **Suçlar ve Cezalar Yahut Beşeriyetin Mecellesi**, Çev. Muhiddin Göklü, İnkilâp ve Aka Kitapevleri, 3. Baskı, İstanbul 1964, s. 181-182.

³⁷ Foucault, **Hapishanenin...**, s. 166.

³⁸ Foucault, **Büyük ...**, s. 219.

Gerçekten 19'uncu yüzyılda, 18'inci yüzyıl ıslahatçılarının ceza yasalarında yeri olmayan bu kurum, toplumsal fayda amacını taşıyan ıslahatçı ceza yasasının bir sapması olarak belirginlik kazanacaktır. On dokuzuncu yüzyıl ceza usulünün amacı da aslında toplumsal savunmadan çok bireylerin tavır ve davranışlarına egemen olma şeklinde bir biçime dönüşecekti³⁹. Bu denetim yapılanları değil, yapılabilecek olanları da denetleme amacını gütmekteydi⁴⁰.

On yedinci yüzyılda var olmayan hapishane vb. kurumların on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda cezalandırma mekanları olarak ortaya çıkmalarında hangi etmenler rol oynamış olabilir? Foucault bunu ekonomik ve siyasi iki nedene bağlamaktaydı⁴¹.

Islahatın ortaya çıkmasına sebep olan konjonktür, yasa dışılıklar karşısında yer alan bir siyasetin konjonktürüydü. Eski rejimde toplumsal tabakalar arasında hoş görülen bir yasa dışılıklar marjı vardı. Ancak bu yasa dışılıklar bazı paradoksları da içinde barındırıyordu. Bu yasa dışılıklar suçluluk ile birleşiyorlardı: Cinayet, soygun gibi suçlardan, kötü muamele gördükleri için evlerinden kaçan çocuklar gibi geniş bir yelpazeye yayılıyordu⁴². Bu farklı sınıfların ya da tabakaların yasa dışılıkları arasında bir tür çatışma meydana geldi. Kraliyetin keyfi otoritesi ile uyguladığı yasa dışılıklara bir de burjuvazinin yasadışı faaliyetleri eklenmişti. Yani, burjuvazi kendi ekonomik çıkarı olan şeyi uygulayabilmek için bazı kuralları ihlâl etmek zorundaydı. Ayrıca halka özgü yasa ihlalleri de vardı; köylüler vergi vermekten kaçınıyor, işçiler loncaların kurallarını sarsıyorlardı. Bu koşullarda vergi vermek istemeyen burjuvazi ve halk tabakaları bir birliklilik gösteriyorlar, daha doğrusu burjuvazi halkın yasa ihlallerine ihtiyaç duyuyordu⁴³. Terim yerindeyse ne olmuştu da bu birliklilik bozulmuştu? Sorun şuydu: Önceleri halkın yasa dışılıklarına kendi çıkarları için ses çıkarmayan burjuvazi iktidarı ele geçirince, iktidar uygulamalarını kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda değiştirmiş ve eski rejimde gösterdiği müsamahayı artık gösteremez olmuştu. Çünkü halkın yasa dışılıkları artık burjuvazinin zararına olmaktaydı. Eski rejimde burjuvazinin serveti toprağa ve paraya dayalı olduğu için buna karşı yapılan herhangi bir saldırıyı rahatlıkla püskürtebiliyordu. Fakat burjuvazi servetini sanayi türü ekonomide kullandığında yani mülkiyeti ticarî ve endüstriyel mülkiyet haline dönüştüğünde ve üstelik bunları da işçi sınıfının eline tevdi etmek

³⁹ *Ibid.*, s. 222.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 223.

⁴¹ Ferda Keskin, "Büyük Kapatılma", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev: I. Ergüden/F.Keskin, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000 s. 12.

⁴² Foucault, Hapishanenin..., s. 138-139.

⁴³ Michael Foucault, "Cezaevlerine Kapatılma Hakkında", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev: I. Ergüden/F.Keskin, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 133.

zorunda kaldığında artık eski rejimdeki alicenap ve rahat tavrını gösteremez oldu⁴⁴. Bütün bunlara ek olarak İspanyol ekonomisinde meydana gelen krizin etkileri tüm batıda hissedilmiş, ücretlerin düşmesine, işsizliğe ve para kıtlığına neden olmuştur. Bu sebeple ekonomik kriz sonucu aç kalan işsiz ve aylak kesiminin başkaldırma tehlikesi hasıl olmuştur⁴⁵. Köksüz ve efendisiz insanlar türemiştir: *Tehlikeli Sınıflar*. Bu kimseler ortalama yaşamdan farklı nitelikler gösteriyorlardı⁴⁶. İşte bu insanlar bir yere bağlı yaşamadıklarından sürekli hareket halindeydiler ve bu sebeple 'yerel gözetim yoluyla denetimin' dışında kalıyorlardı. O halde bu insanların görünür kılınması gerekliydi ki kolayca gözetlenip denetlenebilsinler. Basit bir yöntem bulundu: Damgalamak⁴⁷. Ancak yöntemin etkisi kısa sürdü. Burjuva düşüncesinde her çalışan olası bir yağmacıdır fikri temel teşkil ettiğinden, bu düşünce ile birlikte tehlikeli sınıflarında gözetim altına alınması gerektiği dikkate alınarak; bu gözetimin en iyi uygulanacağı kurumsal yapı Hapishaneler olarak görüldü. Bireyler bu mekanlara sokularak bedenleri ve hatta ruhları denetlenecekti. Birey hapishaneye tâbi kılınacaktı. Tabii kılma da dört işlevi içinde barındırıyordu: İnsanların yaşam zamanları çalışma zamanlarına dönüştürülecek; bedenleri işgücü haline gelecek; ekonomik, siyasi ve hukuksal bir iktidar oluşturularak, bu iktidar kurumları içinde işleyebilen bir mikro-iktidar olarak kullanılacak ve son olarak da epistemolojik bir iktidar oluşturulacaktır⁴⁸. Böylece ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan başkaldırı tehlikesi önlenecek ve daha sonra da disipline edilmiş bireylerden ucuz işgücü olarak yararlanılacaktı. Şu durumda kapitalizm ile kapatma pratiği arasında bir bağ mevcuttur. Şöyle ki; Marksist terminoloji kullanılarak tanımlanırsa kapitalizm, üretim araçlarının toplumda ayrı bir sınıf oluşturan kapitalistlerin elinde bulunduğu bir üretim tarzıdır. Kapitalizmin farklı yanı sermayenin ve emeğin çatışmaya girmesidir, yani üretimde bulunmak için çalışanların ve üretim araçlarını sağlayanların farklı kişiler olmasıdır⁴⁹. Kapitalizmin içsel mantığı bireyi/bireyleri üretim aygıtının içinde kullanılabilir bir işgücü haline getirmektir. Kapitalizm böylesi bir mantığı pratiğe aktarabilmek için bazı enstrümanlara ihtiyaç duymuştur. Gerçekten hapishane bunu sağlamakta çok önemli bir yere sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu kurum ile başkaldırı tehlikesi önlendi. Tehlikeli sayılan kişiler kapalı mekanlarda tehlike geçinceye kadar tutuldu. Sonra da kapitalizmin işgücü talebini karşılamak için bu insanlar

⁴⁴ *Ibid.*, s. 133-134; Foucault, *Hapishanenin...*, s. 141-142.

⁴⁵ Keskin, *Büyük...*, s. 12.

⁴⁶ Zygmunt Bauman, *Yasa Koyucular ile Yorumcuları*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yay., İstanbul 1996, s. 56.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 57.

⁴⁸ Foucault, *Hakikat...*, s. 249-251.

⁴⁹ Maurice Dobb, *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 1998, s. 10.

kullanıldı. Çünkü bu insanlar hapishanelerden bırakıldıklarında yaşamlarını idame sorunuyla karşılaşmışlar, aç kalmamak için ucuz işgücü olarak sermaye sürecine katılmışlardır⁵⁰. Özellikle panoptik tarzdaki hapishaneler bu amaca çok uygundular. Onlar "disipline sokulmuş emek gücünün fabrikalarıydı"⁵¹. Mahkumlar hem içerideyken hem de dışarı çıktıklarında *özgür emekçilerden* daha ucuza çalışıyorlardı. Görüldüğü gibi hapishane kurumu bu şekilde bir döngüye sahipti. Bu tür mekansal kısıtlamalar nüfusun kontrol edilemeyen ve sıkıntı doğurmaya yatkın kesimleriyle baş etmenin en birincil ve etkili yöntemini oluşturur⁵². Mekansal ayırma ya da izolasyon ile istenmeyen kesimler yabancılaştırılır, tipikleştirilir⁵³.

Ucuz işgücü yetiştirme mekanları olarak görülen hapishanelerin bu işlevi kısa sürede geçerliliğini yitirdi. Bu kurum ekonomiye katkı sağlamadığı gibi verimsiz oldu ve tüm reformlara rağmen başarısız oldu. Yine de burjuvazi hapishane kurumunun varlığının devam etmesi konusunda ısrarcıydı. Aslında mantığı gayet sarıhti: Hapishane toplumsal denetimi sağlayabilecek bir niteliğe sahipti ve ayrıca kapitalizm için işgücü üretmekte gizli bir işlevi, terim yerindeyse mikroskobik bir niteliği vardı. Çok pahalı ve etkisiz olan teknikleri kullanmaktansa daha işe yarar ve gizil yeni bir tekniğin kullanılması gerekmektedir. Böylece bu yeni teknik ile kapitalist üretim tarzının gerektirdiği disiplin ve uysallık gönüllü olarak uygulanmış olacaktır⁵⁴.

VI. DİSİPLİNCİ İKTİDAR

*"Disiplin'ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir; o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup, koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünüdür, o bir teknolojidir."*⁵⁵

On sekizinci yüzyılın sonunda Avrupa'da yeni bir iktidar ortaya çıkar. Foucault bu iktidara disiplinci iktidar adını verir. İktidarın yeni şekli,

⁵⁰ Keskin, Büyük..., s. 14; Burada kapitalizmin daimi olarak böyle işlediğini iddia ediyor değiliz. Kapitalizm hapishaneleri bir dönem bu amaç için kullanmış olabilir. Ancak şimdi farklı araçlar ile işlediği de rahatlıkla iddia edilebilir. Hapishanelerin bu işlevi dönemseldir.

⁵¹ Bauman, Küreselleşme..., s. 124.

⁵² *Ibid.*, s. 120.

⁵³ Bu konuya daha önce değinildi bkz. Bauman, Küreselleşme..., s. 121.

⁵⁴ Keskin, Büyük ..., s. 14; Ferda Keskin, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar*, Michel Foucault, Çev.İ.Ergüden/O.Akınhay, Seçme Yazılar 2, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 17; Foucault, Hapishanenin... s. 262; Michel Foucault, "İki Ders 10 Ocak 1976", *Entellektüelin Siyasi İşlevi*, Michel Foucault, Çev. F.Keskin/O.Akınhay/İ.Ergüden, Seçme Yazılar 1, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 110.

⁵⁵ Foucault, Hapishanenin..., s. 316.

kapitalist üretim tarzının istediği disiplin ve uysallığı insanlara benimsetmeye ve uygulamaya yarayacaktır⁵⁶. İnsanlardan daha çok şey almak için terbiye etme amacını taşıyan disiplinci iktidar⁵⁷ şiddet ve bedensel zorlama yolunu kullanarak değil, insanlara belli öznelik biçimleri dayatarak işlemektedir⁵⁸. Çünkü kapitalist üretim biçimi gereği, bedenin sahip olduğu gücün, emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim gücü olarak kullanılması ve fakat itaatkar ve uysal kılınması gerekir. Bu sebeple iktidar tahakküm ve hegemonya ilişkileri getiren ayrımcılık ve toplumsal hiyerarşi etmenleri olarak etkili olmuştur. Bu iktidarın gelişmesiyle hukuk araçsal hale gelir- ve iktidar, toplumu normalizasyon sürecine tabi tutar. İşte bu noktada hapishanenin işlevi ortaya çıkar. Hapishanenin başlıca üç işlevi vardır⁵⁹.

Birinci işlev, kapitalist üretim biçimi gereği, bedenlerin sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ve üretim sürecine katılması.

Aynı zamanda ve ikinci bir işlev olarak, bireylerin itaatkar ve uysal kılınması. Bu amaçla iktidar *bölücü pratikler* oluşturur. Yani öznelere nesneleştirir: deli-akıllı, hasta-sağlıklı, suçlu-iyi gibi formlara sokar.

İkinci işleve bağlı son bir işlev ile aynı iktidar kendi ürettiği hakikatlerle insanları bu hakikatlere inandırır ve insanlar buna göre hareket ederler. Böylece kapitalizmin ihtiyaç duyduğu disiplin insanlarca içselleştirilecektir. Hakikat haline getirilen bu bölücü pratiklere ortam sağlayan yerlerde hapishane gibi kurumlar olacaktır.

Kısaca hapishanenin işlevi *islah* değil, suça eğilimliliği arttırmaktır⁶⁰.

VII. DİSİPLİNCİ İKTİDARIN GÖRÜNÜM BİÇİMİ: PANOPTİKON

On dokuzuncu yüzyılda aynı modele göre işlemiş ve aynı kurallara uygun bir dizi kurum ortaya çıkmıştır. Bu kurumların teorik alt yapısını hazırlayan ilk tanımı, J. Bentham Panoptikon ile vermiştir⁶¹. Howard ve Bentham'ın tasarladığı bu imgeyi Foucault disiplinci iktidarın aynası olarak görmüştür. Panoptikon'un fikir babası⁶² J. Bentham olmasa da herhalde isim babası odur. J. Bentham tasarıma göre panoptikon:

⁵⁶ Keskin, Büyük .... s. 14.

⁵⁷ Foucault, Hapishanenin..., s. 255.

⁵⁸ Keskin, Büyük..., s. 14; Keskin, Özne ..., s. 17.

⁵⁹ Keskin, Büyük ..., s. 15; Foucault, Hapishanenin..., s. 294.

⁶⁰ Keskin, Büyük ..., s. 17.

⁶¹ Michael Foucault, "Hapishane ve Hapishane İsyanları", *Büyük Kapatılma*, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000, s. 126.

⁶² Panoptikon imgesini aslında ilk kez Howard'ın tahayyül ettiği söylenebilir. Çünkü henüz 1779 ve 1784'de iki cilt olarak yazdığı eserlerinde Howard, adı Panoptikon olmasa da onun

“(H)alka biçimli bir binadır, ortasında bir avlu ve avlunun ortasında bir kule vardır. Halka hem içeriye hem dışarıya bakan hücrelere bölünmüştür. Bu küçük hücrelerin her birinde, kurumun hedefine uygun olarak, yazı yazmayı öğrenen bir çocuk, çalışan bir işçi, ıslah edilen bir mâhkum, delilliği yaşayan bir deli vardır. Merkezi kulede bir gözetmen vardır. Her hücre hem içeriye hem dışarıya baktığından gözetmenin bakışı tüm hücreyi kat edebilir; hiçbir karanlık nokta yoktur ve sonuç olarak, bireyin yaptığı her şey bir gözetmenin bakışına açıktır; bu gözetmen kendisinin her şeyi görebileceği, buna karşılık kimsenin kendisini göremeyeceği şekilde panjurlar, yarı açık bölme pencereleri arasından gözlemlenir. Bentham'a göre, bu küçük ve harikulade mimari kurnazlığı bir dizi kurum kullanabilir”⁶³.

Panoptikon'un bu şekilde tanımlanması onun sadece mimari bir biçim olarak algılanmasına neden olmamalıdır. Panoptikon, şüphesiz bir mimari biçimdir ve fakat özelde bir yönetim biçimidir; insanların zihinleri üzerinde zihinle iktidar uygulama şeklidir⁶⁴. Bu sebeple Panoptikon'un büyük etkisi iktidarın otomatik olarak işlemesine olanak veren bilinçli ve daimi bir güvenebilirlik halinde gizlidir. Aslında bu mimaride Bentham'ın bir ilkesi saklıdır: “İktidarın görünür ama varlığının kanıtlanmazlığı ilkesi”. İlke şöyle açıklanabilir: Evet, iktidar görünürdür, çünkü mahkum/tutuklunun önünde sürekli olanda gözlemlendiği merkezi kule dimdik durmaktadır. Aynı zamanda varlığı da kanıtlamaz; tutuklu o anda kendinin gözlenip gözlenmediğini asla bilmeyecektir, hep şüphe duyacaktır⁶⁵. Böylece gözlenenler gözleyen ne zaman kendilerini gözlediklerini bilmedikleri için, davranışlarını sınırlamak ve sanki her an gözleniyormuş kanısına kapıldıklarından, işte tam da bu yüzden Panoptikon disiplinin mahkumlar tarafından içselleştirildiği bir mekan olarak anlaşılabilir⁶⁶. Aslında daha dikkatli bir şekilde bakıldığında gözetleyenlerin ve gözlenenlerin aynı mekanı paylaştıkları fark edilebilir. Mekanları aynıdır; farklı olan ise birbirlerine tamamen zıt durumlara göre şekillendirilmiş olmalarıdır. Şu halde Panoptikon yapay bir mekan olarak da görülebilir; amacı da “mekanın şeffaflığını toplumsal ilişki olarak, son tahlilde bir güç ilişkisi olarak, bilinçli bir biçimde güdümlenmek ve iradi olarak yeniden düzenlemektir” şeklinde anlaşılabilir⁶⁷. Bu amaca sahip bir

öncülü sayılabilecek bir hapishane modeli tasarlamıştır. Bkz. **Türk Ansiklopedisi**, C. 10, Milli Eğitim Bakanlığı, s. 309.

⁶³ Keskin, Büyük..., s. 18; Foucault, Hapishanenin ..., s. 295-296; Benzer belirlemeler için bkz: **Türk Ansiklopedisi**, C. 10, s. 309; Kaptanoğlu, Panoptikondan...,s. 31; Temel, Demirer, “Michel Foucault'un Çözümlemelerinde Bedenin ve Ruhun Koleleştirilmesi”, 11-5-1995, Çorum, s. 8-10.

⁶⁴ Foucault, Cezaevlerine..., s. 135; Foucault, Hapishanenin..., s. 304.

⁶⁵ Foucault, Hapishanenin..., s. 297; Bauman, Küreselleşme... s. 42.

⁶⁶ Keskin, Büyük..., s. 18.

⁶⁷ Bauman, Küresel..., s. 43.

tasarım- ki bu tasarım farklı şekillerde olsa da hapishanelerle paralellik gösterir- daha önce görülmemiş üç yeniliği de beraberinde getirdi: İlk olarak, iktidar sayesinde yeni bir niteliğin denetimi için uygun koşul yaratılmış oldu; Davranışlar saiklerden bağımsız hale getirilerek, irade göz ardı edilebildi⁶⁸. Son olarak da, tek yönlü gözetim ile izlenenler arasında bireysel farklılıkların silindi ve niteliksel çeşitlilik yerine niceliksel olarak ölçülebilen bir tek biçimlilik yaratıldı. Bu üç yeniliğe ek olarak, denetçi bir uzman şekline dönüştürüldü. Uzman diye nitelendirilen denetçi gruptan sıyrılarak zihni ve bedenini tümüyle yoğunlaştırılabileceği bir meslek erbabı haline geldi⁶⁹.

Gerçekten de bu denetçi güçler, ceza tehdidini sürekli somut ve hissedilir kılacak disiplini sağlamak ile görevlendirildi⁷⁰. İşte bu yüzden Panoptikon imgesi, gücün ve kontrolün modernleşmesini anlamamızı sağlayan en iyi metafordur⁷¹. Modern öncesi dönemde sıradan insanlar üzerinde uygulanan güç, heybetinden, haşmetinden ve servetinden korkularak ve hayran kalınarak etkili olurken⁷²; modern dönemde ise, aynı güç seyredilmek yerine insanları seyrederek gölgede ya da kuytuda kalmayı tercih ediyor⁷³.

J. Bentham Panoptikon tasarımı hiçbir zaman tam anlamıyla inşa edilmemiştir. Oysa hapishane gibi kurumlar kapitalizmin ihtiyaç duyduğu disiplini, uyguladığı teknikler ve prosedürler ile geliştirmiş ; dolayısıyla, aynı amacı başka yöntemlerle -ki buna *panoptizm* denilebilir- Batı toplumuna sirayet etmişlerdir⁷⁴. Panoptikon bir nevi iktidar laboratuvarı olarak da görülebilir. İnsanlar üzerinde deney yapabilmenin ve onlardaki dönüşümleri güvenilir şekilde çözebilmenin ayrıcalıklı yerleridir⁷⁵. O halde hapishaneler ile Panoptikon metaforu arasında doğal bir bağ mevcuttur. Panoptikon düşsel bir yapı olarak görülse de içinde barındırdığı amaçlar mevcut hapishane sistemlerinin amaçları ile hiç de farklı değildir. Panoptikon tarzı mimari yapıdaki hapishaneler gerçekte çok azdır. Ancak bununla uygulanmak istenen iktidar söylemi mevcut hapishanelerde aynıdır. Panoptikon kurumu, hareketsizliği koşul almasından hareketle Foucault'ya kulak verilebilir:

"(...) [O] Ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar; mekanizmanın diyagramıdır, her tür engelden, dirençten veya sürtüşmeden arınmış olan

⁶⁸ Bauman, *Yasa Koyucular...*, s. 60.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 61.

⁷⁰ Bauman, *Küreselleşme...*, s. 58.

⁷¹ *Ibid.*, s. 59.

⁷² *Ibid.*, s. 61.

⁷³ *Ibid.*, s. 63.

⁷⁴ Keskin, *Büyük...* s. 19.

⁷⁵ Foucault, *Hapishanenin ...*, s. 301.

*işleyişi saf bir mimari ve optik sistem olarak sunabilir: o fiili durumda, her tür özel kullanımdan kopartılabilen ve kopartılması gereken siyasal bir teknoloji biçimidir*⁷⁶.

Ponoptikon'un hareketsizliği temel almasına karşın hapishaneler bundan çok daha fazlasına olanak verir. Bauman'ın nefis ifadesi bu fark ayan beyan ortaya koyar:

*" (...) [H]apishane yalnızca hareketsiz kalma değil, adeta kürtajdır. Bu özelliği "tehlikeyi kökünden kazmanın" gözde araç olarak halkın gözündeki çekiciliğini daha da artırır. Hapsetmek uzun süre için belki de daimi olarak dışlama demektir."*⁷⁷.

VIII. HAPİSHANE (CEZAEVİ) SİSTEMLERİ

Hapishaneler tüketici disiplinsel bir aygıt olarak işlev görmektedir. Bu işlevlerini de birçok bakımdan sağlarlar:

*"[B]ireyin tüm veçhelerini, fizik olarak terbiye edilmesini, çalışmaya yatkınlığını, gündelik ahlaki hal ve gidişini, eğilimlerini kendine iş edinmelidir; hapishane, hepsi de belli bir uzmanlaşma içeren okul, atölye veya ordudan daha fazla" her alanda disiplinli"dir. Üstelik hapishanenin dışarı ve boşluğu yoktur; görevi tamamen sona ermedikçe kesintiye uğramaz; birey üzerindeki etkisi kesintisiz olmalıdır. Aralıksız disiplin son olarak da, mahpuslar üzerinde adeta tam bir iktidar sağlamaktır; kendi iç baskı ve cezalandırma mekanizmaları vardır: müstebit disiplin. Diğer tüm disiplin düzeneklerinde bulunan usulleri en yüksek yoğunluklarına taşımaktadır. Yozlaşmış bireye yeni bir biçim dayatmak üzere, en güçlü makine olması gerekir; eylem tarzı eksiksiz bir eğitimin zorlamasıdır*⁷⁸.

Bu tüketici disiplinlerin cisimlendiği hapishaneler tarihsel süreç içerisinde farklı sistemler şeklinde çeşitli metodlar kullanarak günümüze gelmişlerdir. Belli başlı üç hapishane modeli/sisteminden söz edilebilir:

1. Philadelphia ya da Pennsylvania Sistemi⁷⁹

1790 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Pennsylvania'da uygulanmış olan bir sistemdir. Kısaca, şöyledir: Mahkumlar ceza süreleri boyunca tek bir hücrede ve yalnız kalırlar. Bu sistem amacı cezası toplu halde infaz edilmesi

⁷⁶ Foucault, Hapishanenin..., s. 302-303.

⁷⁷ Bauman, Küreselleşme ..., s. 137.

⁷⁸ Foucault, Hapishanenin ... , s. 341-342.

⁷⁹ **Türk Anskilopedisi**, s. 311; **Encyclopedia Britannica** s. 1099; Doğan Soyaslan, **Krimoloji**, Savaş Yay. Ankara 1997, s. 156; Dönmezer/Erman, s. 624-625; Foucault, Hapishanenin..., s. 346 vd.

sırasındaki *olumsuzlukları* gidermek ve suçlunun işlediği suçun kötülüğünü düşünmeye sevk etmektir.

2. Auburn Sistemi⁸⁰

1816 yılında yine Amerika'da Auburn'da uygulanan sistemdir. Sistemin özelliği, mahkumlar gündüzleri toplu halde çalışabilmelerine karşın konuşmalarının yasak (silent system) olmasıdır. Mahkumlar geceleri ise Philadelphia sistemindeki gibi tek kişilik hücrelerinde kalırlar.

3. İrlanda Sistemi⁸¹

1840 yılında uygulamaya konulmuştur. Mahkumlar ilk önce cezalarının bir kısmını tüm gün boyunca tek kişilik bir hücrede çekmekte; daha sonra ise auburn sisteminin geçerli olduğu bir hapisaneye gönderilmektedir.

Böylece burada sorun çıkarmayan mahkum şartla salıverilmektedir.

Özellikle Philadelphia sistemi ile Auburn sistemi karşılaştırılacak olursa ilk sistem mutlak bir soyutlama sistemi niteliğindedir. Bu sistem ile amaçlanan mahkumun vicdanıdır. Mahkum, vicdanı ile mimari arasında yapayalnızdır. Gözetmenler herhangi bir güce başvurmazlar; zaten otoriteleri kabul edilmiştir. Auburn sistemindeki amaç ise, mahkumun tamamen kapalı tutulması yerine onları birbiriyle aynı ortamda tutarak ahlaksızlığın sirayet etmesini faal bir gözetim ile önlemek ve sessizlik kuralı sayesinde herkesin kendi içine yönelmesini sağlamaktır⁸².

SONUÇ

Thomas Mathiesen, modernliğin *Fırtına ve Şiddet* safhasında ilerlerken toplumu bir arada tutma amacını taşıyan Panoptikon imgesinin, artık bu safhanın aşılması sonucu yerini Sinoptikon'a bıraktığını iddia etmiştir⁸³. Ona göre bugünlerde Panoptikon'da olduğu gibi çok az kişinin çok fazla kişiyi gözlediği bir durumdan çıkılarak çok fazla kişinin pek az kişiyi gözlediği bir duruma girilmiştir⁸⁴. Sinoptikon imgesi evrensel bir nitelik taşır; seyretmek seyreden kişinin yerellik bağını koparır ve mekansal sınırları ortadan

⁸⁰ **Türk Ansiklopedisi**, s. 311; **Encyclopedia Britan**, s. 1099; Soyaslan, *Krimoloji*, s. 157; Dönmezer/Erman, s. 626-627; Foucault, *Hapishenenin ...*, s. 345-346.

⁸¹ **Türk Ansiklopedisi**, s. 311; **Encyclopedia...**, s. 1099; Soyaslan, *Krimoloji*, s. 157; Dönmezer/Erman, *Nazari ve Tatbiki...* s. 627-629.

⁸² Foucault, *Hapishenenin...*, s. 346-347.

⁸³ Zygmunt Bauman.: **Siyaset Arayışları**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., 2000, s. 80.

⁸⁴ MATHISEN T.: "The viewer society: Michael Foucault's Ponopticon revised", **Theoretical Criminology**, 1997, p. 215-34'dan nakleden Bauman, *Küreselleşme...*, s. 61.

kaldırır⁸⁵. Bu imge baskıyı hiç kullanmaz, çünkü onları ayartır. Özel hayat artık kamunun bakışından saklanamaz; bu kamunun çıkarına değildir⁸⁶. Sinoptik imge günümüzde televizyon ve bilgisayar teknolojisi ile evlerimizin içine kadar girmiştir. Aslında çok da yeni bir imge değildir bu. Henüz 1924'te Zamyatin *Biz* romanında⁸⁷ buna değinmiştir. Zamyatin şöyle bir dünya kurmuştur 1924'te: Toplumun tümüne egemen bir *Tek Devlet* vardır. İnsanların her türlü faaliyetini istisnasız çizelge ve takvimlere bağlayan 'akılcı' bir devlet. Kişilerin özel adları yoktur; onlar sadece numaralandırılmıştır ve şeffaf camdan evlerde yaşarlar. Özel hayat kavramı hiç bilinmez, cinsellik bile haftanın belli günlerinde pembe kuponlar sayesinde yaşanabilir. Düş gücü yoktur; tek itaat nesnesi *Velinimert*; o, Dostoyevski'deki *sorgucunun* bir benzeridir. Roman, kahramanın, D-503'ün, şu sözleriyle sona erer: "Davayı kazanacağımızdan umutluyum. Dahası eminim. Çünkü akıl kazanmalıdır".

Zamyatin'in bu romanı asla bir ütopya değildir. Çünkü ütopya bir son, gelişmeye nihai hedef koyan bir düşünce tarzıdır. Oysa Zamyatin'in yaptığı bir anti-ütopyadır; ütopyaların *mükemmelliğine*, kapalılığına bir tepkidir. O halde tüm bu söylenenlerin hapishane ile bağlantısı nedir?

Hapishaneler nasıl kurulmuş olursa olsun iktidarın mikro-fiziğidirler; bireyi dönüştürmeyi amaçlan bir iktidarın kurumudurlar. Fakat bir iktidar bununla yetinecek kadar tokgozlu değildir. Onun sonul amacı sonsuz dönüşümler yaratabilmektir. Daimi olan dönüşümlerin varlığıdır: Panoptikon, Sinoptikon gibi metaforlar bize onu çözümlenmede yardımcı olabilirler. İktidarın, salt bunları uygulayarak işleyecek bir tavır sergileyeceğini söylemek doğru bir bakış açısı olmayabilir. İktidar Panoptikon ya da Sinoptikon adını böyle koymamış olsa da onları uygulayabilir: ancak bu tunç kanun da değildir. Bu tartışmalar bir yana, iktidar ve sırnaşık dostu kapitalizm şu sıralar hapishanelerin özelleştirilmesini bile tartışabilmektedir. Ve bu yapılırken de hapishanelerin kalabalık, işletmelerin maliyetinin yüksek oluşu dem vurulmaktadır. Hapishanenin özelleştirilmesine duyulan ilginin temelinde de, özel sektör işletme verimliliği, hapishane inşaatlarının kolayca hızlı bir şekilde

⁸⁵ Bauman, Küreselleşme, s. 62.

⁸⁶ Bauman, Siyaset... ,s. 80. Son zamanlarda Türkiye'de *Biri Bizi Gözetliyor, Biz Evleniyoruz.. Pop Star* gibi programların sayısının, ki özellikle Avrupayı da buna dahil ediyorum, artması bu kavramı destekliyor görünmekte. Kanımca mahremiyet istila edilerek kapitalizmin ihtiyaç duyduğu tüketicilerin niteliği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Gözetleme ve bunun sağlayacağı bir imkan olarak denetleme tekniklerinin, elindeki veriler ile toplumu şekillendirmeyeceğini kim garanti edebilir?Özel hayatın gizliliği prensibi bu noktada gözden uzaklaştırılmış olmaktadır. Şu halde George Orwell'in 1984'ü tekrar ve dikkatli bir okumayı hakediyor.

⁸⁷ Yevgeni Zamyatin, *Biz*, Çev. Füsün Tülek, Ayrıntı Yay., İstanbul 1988.

tamamlanabileceği görüşünün arkasına sığınılmaktadır. Özellikle Amerika'da *kirala-satın al* (lease-purchase) modeliyle hapishaneler özel sektöre devredilmektedir. Bir iddia çok daha ilginçtir: "Ticari hapishaneler, mahkumlara kötü muamele ya da kabul edilemez cezaevleri şartlarının oluşmasına yol açmadan, vergi mükelleflerini masraftan kurtaracaktır"⁸⁸.

Son söylenenler hapishanelerin yeni şeklinin ileride nasıl olabileceğine ışık tutmuş oldu. Aslında söylenecek pek fazla bir şey de kalmadı. İktidar ve onun sahipleri kendi ağızlarıyla her şeyi açıkça itiraf ettiler. Foucault, zamyatın ve benzeri yazarlar ne kadar karamsar olsalar da şu hâlâ kaskatı **duruyor**: iktidar ebedi olarak dönüşümler ile tahakküm kurmayı deneyecektir. Belki de değişmeyen tek şey değişimin ta kendisi olacaktır. Ama yine de tarihin içinde yapılan tersine okumalar sayesinde *açık kapılar* da her zaman ebedi olacaktır.

---

⁸⁸ E.S Savas, **Özelleştirme Daha İyi Devlet Yönetimi Anahtarları** Çev. Ergün Yener, Milli Produktivite Merkez Yay. : 517, Ankara 1994, s. 249-253.

KAYNAKÇA

- BAUMAN Zygmunt, **Yasakoyucuları ile Yorumcuları**, Çev. Kemal Atakay, Metris Yayınları, İstanbul 1996.
- BAUMAN Zygmunt, **Küreselleşme - Toplumsal Sonuçları**, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul 1998.
- BAUMAN Zygmunt, **Siyaset Arayışları**, Çev. Tuncay Birkan, Metris Yay., İstanbul 2000.
- BECARRIA, **Suçlar ve Cezalar Yahut Beşeriyetin Mecellesi**, Çev. Muhiddin Göklü, İnkilâp ve Aka Kitap evleri, 3. Baskı, İstanbul 1964.
- CİNMEN Engin, "Tecrit Politikası, F tipi Cezaevi ve Tutukevi", **Birikim Dergisi**, S. 136.
- DEMİNER Temel: Michel Foucault'un Çözümlemelerinde Bedenin ve Ruhun Köleleştirilmesi, 11.05.1995, Çorum.
- DOBB Maurice, **Kapitalizm Dünü ve Bugünü**, Çev. Feyza Kantur, İletişim Yay. 3. Baskı, İstanbul 1998.
- DÖNMEZER Sulhi/ERMAN Sahir, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku Genel Hükümleri, C. II**, Beta Yay., İstanbul 1997.
- ERGÜDEN Işık, " Örnek Bir Şiddet Mekanı: Hapishaneler", **Cogito Düşünce Dergisi: Şiddet**, S: 6-7 Yapı Kredi Yay., 4. Baskı, İstanbul 2001.
- ENCYCLOPEDIA BRITANNICA**, V.14, The University Of Chicago.
- FOUCAULT Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2000.
- FOUCAULT Michel, **Özne ve İktidar**, Haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar...1, Ayrıntı Yay, İstanbul 2000.
- FOUCAULT Michel, **Entellektüelin Siyasi İşlevi**, Haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar..2, Ayrıntı Yay, İstanbul 2000.
- FOUCAULT Michel, **Büyük Kapatılma**, Haz. Ferda Keskin, Seçme Yazılar..3, Ayrıntı Yay, İstanbul 2000.
- FOUCAULT Michel, "Hakikat ve Hukuksal Biçimler", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., 1. Baskı, İstanbul 2000 .
- FOUCAULT Michel, "Büyük Kapatılma", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev: Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.

- FOUCAULT Michael, "Cezaevlerine Kapatılma Hakkında", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- FOUCAULT Michel, " İki Ders - 10 Ocak 1976", **Entellektüelin Siyasi İşlevi**, Michel Foucault, Çev. Ferda Keskin, Seçme Yazılar 1, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- FOUCAULT Michel, "Hapishane ve Hapishane İsyanları", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- GIDDENS Anthony, **Sosyoloji**, Çev. Hüseyin Özel/ Cemal Güzel, Ayraç Yay., Ankara 2000.
- KAPTANOĞLU Cem, "Panopticon'dan F Tipine Tecrit", **Birikim Dergisi**, S. 136.
- KESKİN Ferda, " Büyük Kapatılma", **Büyük Kapatılma**, Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, Seçme Yazılar 3, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- KESKİN Ferda, " Özne ve İktidar", **Özne ve İktidar**, Michel Foucault, Seçme Yazılar 2, Haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul 2000.
- KOŞAN Ümit, **Sessiz Ölüm Tabutluklar, Beyin Yıkama ve Tecrit Hücreleri**, Belge Yay. İnsan Hakları Dizisi, İstanbul 2000.
- TÜRK ANSİKLOPEDİSİ**, Milliği Eğitim Bakanlığı, Cilt 10.
- SANCAR Mithat, "Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti", **Doğu-Batı Dergisi, Hak ve Adalet Üstüne**, S. 13 Kasım-Aralık-Ocak 2001.
- SAVAS E.S., **Özelleştirme Daha İyi Devlet Yönetimi Anahtarları**, Çev. Ergün Yener, MPM Yay: 517., Ankara 1994.
- SOYASLAN Doğan, **Kriminoloji**, Ankara Üniversitesi Döner Sermaye Yay. Ankara 1996.
- WAGNER Peter, **Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma**, Çev. Mehmet Küçük, Sarmal Yay., İstanbul 1999.
- ZAMYATIN Yevgeni, **Biz**, Çev. Füsun Tülek, Ayrıntı Yay. İstanbul 1988.